

КОЛИ ЗАПРАЦЮЄ СУД ПРИСЯЖНИХ?

Новий проект Кримінально-процесуального кодексу України передбачає нарешті реалізацію норми чинної Конституції

Олександр ДЕМСЬКИЙ

Чинний сьогодні КПК, введений в дію ще в далекому 1960 році, побудований і значною мірою відображає ідеологію і правові цінності держави, якої немає вже 20 років. Багато із його статей не відповідають сучасним потребам суспільства та стандартам Ради Європи у сфері захисту прав людини і основоположних свобод. Оновлення кримінально-процесуального законодавства України залишається з 1995 року єдиним невиконаним зобов'язанням нашої держави перед Радою Європи. Про це повідомив міністр юстиції України Олександр Лавринович на засіданні робочої групи при Президенті України з реформування кримінального судочинства 16 червня нинішнього року. На засіданні якраз і представили новий проект Кримінально-процесуального кодексу, розроблений робочою групою Мін'юсту на основі напрацювань попередніх років та частково покладених в основу проекту кодексу.

Як запевнив міністр юстиції, у новому проекті КПК враховано пропозиції державних органів, що здійснюють правозастосовну діяльність у сфері кримінальної юстиції та провідних навчальних закладів. Після дослідження проекту з Венеціанською комісією та внесення до нього можливих правок, до кінця 2011 року його планується подати на розгляд Верховної Ради.

В оновленні КПК зацікавлений і Президент України Віктор Янукович. «Кодекс істотно наближає країну до європейських цінностей у сфері прав та свобод людини. Зважаючи на це, пропоную також ознайомити провідних європейських експертів з проектом КПК та врахувати їхні зауваження при подальшому опрацюванні цього проекту», – сказав він, представляючи проект на засіданні робочої групи.

Новий КПК змінює модель кримінальної юстиції, передбачаючи значне посилення ролі суду в кри-

мінальному процесі та розширення прав захисту. Згідно з проектом серед органів, які будуть уповноважені на проведення слідства, не передбачено органів прокуратури, залишаться слідчі підрозділи МВС, СБУ і податкової міліції.

Проект містить низку принципів нових для нашої країни положень, спрямованих на організацію та забезпечення швидкого, неупередженого й справедливого судочинства, дотримання прав учасників кримінального процесу.

Серед новітніх положень можна зазначити такі, що забезпечать наповнення новим змістом принципів змагальності процесу, дотримання прав і свобод учасників судочинства, презумпції невинуватості, оновлення ролі органів досудового слідства, прокуратури та суду. Встановлюється принципово інший порядок апеляційного та касаційного оскарження вироку суду, передбачено запровадження інституту суду присяжних за деякими категоріями кримінальних справ.

Реформування кримінального процесу дасть можливість кардинально змінити нинішню процедуру розслідування та розгляду кримінальних справ, підвищити ефективність кримінального процесу загалом, забезпечити неухильне виконання його основного завдання – здійснення кримінального переслідування осіб, винуватих у вчиненні злочину та головне – недопущення притягнення до відповідальності невинуватих.

Однією зі жваво обговорюваних щодо проекту КПК тем є проблематика створення та функціонування суду присяжних.

Ті, хто не обізнаний із системою кримінальної юстиції, асоціюють слова «присяжні» та «засідателі» із сакраментальним висловом Остапа Бендера: «Крига скресла, панове присяжні засідателі...». На цьому знання сучасників про цю категорію

учасників судового процесу, як правило, вичерпуються.

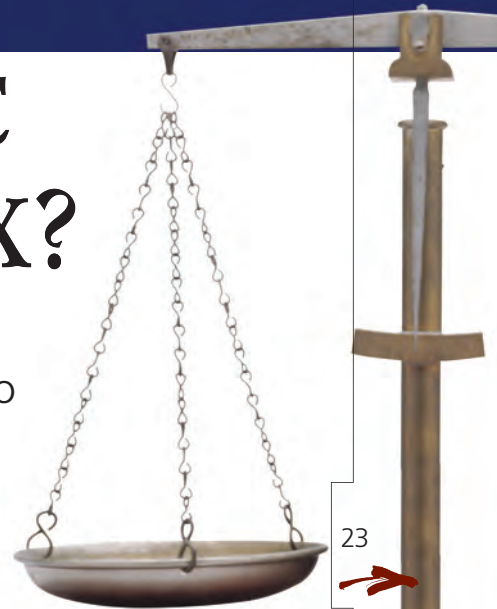
Проте для України поняття суду присяжних відоме здавна.

Система судів присяжних у Російській імперії, до складу якої входили Україна, Польща і Фінляндія, існувала з 1864 по 1917 рік. 20 листопада 1864 року імператор Олександр II затвердив документи з судової реформи. Зокрема, в дію вводилися Статут кримінального судочинства і Статут про покарання, що накладаються мировими суддями. Цими документами вперше зафіксували такі нові інститути і принципи, як відокремлення суду від адміністрації, виборний мировий суд, присяжні засідателі в окружному суді, запровадження адвокатури, принцип змагальності у судовому розслідуванні.

На території нашої держави судова реформа здійснювалася поступово. 1867 року суд присяжних ввели в практику Харківського, Сумського та Ізюмського судів, які територіально були ближче до центру імперії. А вже 1880-го він почав практично діяти на Правобережжі, в Київському, Уманському, Кам'янець-Подільському, Житомирському та Луцькому судах, до кінця XIX століття реформу цілковито завершили.

За основу нового судочинства Російської імперії було взято французьку модель. «Головуюча верхівка» складалася з трьох членів: судді та двох його заступників. До колеги присяжних входили 14 присяжних засідателів, два з котрих були запасними.

Для роботи в окружних судах обирали земські комісії із місцевих мешканців, яких поважали й яким довіряли співвітчизники. Для цього формували загальні (губернські) списки й «річні», а також списки запасних. Загальний список публікували місцеві «Відомості». Сторона захисту в процесі належала присяжним повіреним. Рішення суду присяжних виносили на підставі вер-

дикту, тобто відповіді членів колегії на запитання, винуватий чи не винуватий підсудний.

Багато дослідників вважають, що запровадження в судову практику інституту присяжних поклато край так званому інквізиційному правосуддю, тобто зробило судову владу практично незалежною від адміністрації. Запровадження змагальності в судовому засіданні змусило ретельніше вести досудове слідство, а головне – було практично унеможливлено винесення неправосудних рішень, майже цілковито знято мотивацію судової корупції. Проте свого часу цей інститут також піддали критиці, його назвали пережитком минулого.

Нині у світовій юридичній практиці є дві принципово протилежні моделі суду присяжних – англо-американська та європейська.

Англо-американська передбачає, що присяжні засідателі, попередньо не ознайомлені зі справою, є лише спостерігачами судового розслідування. У нарадчій кімнаті самостійно, без участі професійного судді вирішують питання факту винуватості та виносять обов'язковий для судді відповідний вердикт щодо підсудного. Професійний суддя в такому процесі вирішує винятково правові питання, кваліфікуючи злочин та встановлюючи міру покарання. У США кримінальні справи розглядають 6–12 засідателів. Дюжину налічує журі присяжних суду Королівської лави Великої Британії. Іспанський суд присяжних обмежується дев'ятьма особами, проте створений і діє так само, як англо-американське незалежне журі присяжних.

Іншу модель запроваджено в Німеччині, Франції, Данії, Італії, Швеції, Австрії та інших країнах Європи. Питання правової кваліфікації і факту скоєння злочину підсудним вирішують судді-професіонали разом із представниками народу. Також істотною відмінністю між англо-американським та європейським судами присяжних є й те, що перший здійснює судочинство за континентальною системою права, а другий – за прецедентною.

До речі, у Російській Федерації вже давно діє інститут присяжних у кримінальному судочинстві. Проте російська модель не є класичною, вона створена з поєднання дореволюційної, тобто 1864 року, та інших європейських систем. Головними особливостями російського суду присяжних є: право обрання підсудним форми судочинства, тобто він сам має обирати, чи судитиме його суд присяжних; відсутність поділу на свідків обвинувачення й захисту; ви-

голошення вироку судді одразу після вердикту присяжних.

В Україні створення так званої більшовицької судової системи розпочалося 1918 року. 10 січня була оприлюднена постанова Народного Секретаріату України від 4 січня 1918 року «Про введення Народного суду». 19 лютого народний секретар юстиції наказав дореволюційним судовим установам припинити свою діяльність. Проте значений наказ стосувався тільки Києва та регіонів, де владу захопили більшовики.

19 лютого 1919 року Раднарком УРСР декретом про суд скасував усі суди, організовані Центральною Радою, Гетьманщиною та Директорією. 20 лютого було затверджено Тимчасове положення про народні суди та революційні трибунали УРСР, яке здебільшого повторювало положення, сформульовані за рік до цього в постанові Народного Секретаріату від 4 січня 1918 року «Про введення Народного суду» та Положенні про революційні трибунали, прийнятому народним секретарством із судових справ 23 січня 1918 року.

Після прийняття 1936 року Конституції СРСР у 1938 році було ухвалено новий закон про судоустрій. Закріплена ним система судів функціонувала до розпаду СРСР. Існувала чітка централізована судова ієрархія: Верховний Суд СРСР – Верховні Суду союзних республік – обласні та рівні їм суди, районні та рівні їм суди. Крім того, діяли спеціалізовані суди: військові трибунали і транспортні суди. Всі суди поділялися на касаційні, апеляційні та першої інстанції. Обрання суддів різних рівнів відбувалося за таким принципом: народних суддів першого рівня обирало загальним таємним голосуванням населення адміністративної одиниці терміном на три роки з можливістю подальшого переобрання; суддів інших рівнів обирали відповідні ради терміном на п'ять років. Судові органи звільнялися від адміністративної функції: призначення на адміністративні посади в судах було передано до відома Наркомату (Міністерства) юстиції. Проте водночас зберігалось право репресивних органів на позасудовий розгляд окремих, так званих політичних статей Кримінального кодексу [2].

У воєнні та повоєнні роки сталося чимало змін у системі судоустрою.

Чинний Закон України «Про судоустрій і статус суддів» встановлює можливість розгляду кримінальних справ за участі присяжних та народних засідателів. Проте склад суду, до якого входять присяжні, порядок його формування та роботи відповідно до третього розділу вказаного закону має визначатися процесуальним

законодавством. Норми КПК 1960 року, які сьогодні застосовують під час розгляду кримінальних справ, не регламентують таких особливостей формування та роботи суду присяжних, тому сьогодні цей правовий інститут (суд присяжних) не діє навіть незважаючи на те, що необхідність створення суду присяжних передбачена Основним Законом.

Так, стаття 124 Конституції України закріплює норму: «Народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних», а стаття 127 визначає: «Правосуддя здійснюють професійні судді та, у визначених законом випадках, народні засідателі і присяжні» [4]. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» у редакції від 7 липня 2010 року закріплює інститут народних засідателів та присяжних. «Народним засідателем є громадянин України, який у випадках, визначених процесуальним законом, вирішує справи у складі суду разом із суддею, забезпечуючи згідно з Конституцією України безпосередню участь народу у здійсненні правосуддя»; «Присяжними визнаються громадяни України, які у випадках, передбачених процесуальним законом, залучаються до здійснення правосуддя, забезпечуючи згідно з Конституцією України безпосередню участь народу у здійсненні правосуддя» [3].

Проект нового Кримінально-процесуального кодексу України має на меті врахувати вимогу Конституції, досі не реалізовану у структурі правосуддя України та виправити це становище.

У новому КПК України передбачається, що суд присяжних діятиме у складі 3 професійних суддів і 2 присяжних. Таке «конструювання» суду присяжних є підміною поняття, вважає колишній міністр юстиції нині президент Інституту правової політики Микола Оніщук. На його думку, в новому проекті КПК суд присяжних поєднується із судом професійним. Причому сам його склад зумовлює запровадження інституту народних засідателів, але аж ніяк не присяжних. Відмінністю суду присяжних є те, що колегія присяжних повинна самостійно приймати вердикт у кримінальній справі з питань факту (наприклад, чи мало місце діяння, чи вчинив його обвинувачений, чи винуватий він у вчиненні діяння), а головуючий у процесі – професійний суддя – на підставі вердикту – вирішувати лише питання права (кваліфікація діяння, розмір покарання). «Добре відомо, що суд присяжних – це колегія (журі мале – з 3, чи велике – з 12 осіб), яка приймає рішення щодо факту, тобто чи було скоє-

но злочин, чи була вина особи. Прийняття рішення щодо права, тобто кваліфікації злочину та визначення міри покарання, – це виключно компетенція професійних суддів» [5].

Обмеження юрисдикції суду присяжних справами про довічне позбавлення волі також не є переконливим доказом необхідності створення цієї інституції. Проект передбачає, що суд присяжних розглядатиме справи про тяжкі злочини (мають наслідком позбавлення волі особи на строк від 5 до 10 років) і особливо тяжкі злочини (мають наслідком позбавлення волі особи на строк понад 10 років). Проте в деяких країнах суд уповноважений розглядати не тільки кримінальні справи, а й цивільні. Можливо, і нам варто запозичити цей досвід? Загалом же за нинішніх умов тотальної недовіри населення до судів запроваджен-

ня повноцінного суду присяжних з широкими повноваженнями може істотно збільшити прихильність суспільства до влади [1].

Адже, як писав італійський юрист Енріко Феррі, «кримінальний кодекс створений для негідників, а кримінальний процес – для чесних людей», тобто кримінальний кодекс – каральний, а процесуальний – гарантійний. Він має дати гарантії захисту особі, справедливості до неї, дотримання прав людини. З цим у нас якраз і найсерйозніша проблема. Про що свідчить навала скарг громадян проти України в Європейському суді з прав людини.

Джерела

1. Банчук О. Рік роботи влади над проектом КПК України – виправлення помилок чи створення нових? //

Юридичний вісник України. – 2011. – № 29 (837).

2. Дмитриченко С. Навіщо в Україні суди присяжних? // http://aratta-ukraine.com/text_ua.php?id=2008

3. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 7.07.2010 // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41-42, № 43, № 44-45. – Ст. 529.

4. Конституція України від 28.06.1996 // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

5. Оніщук М. Чи сягне Україна європейських стандартів у кримінальній юстиції? // День. – 2011. – № 134.

25

ЗАКОН «ПРО СУДОВИЙ ЗБІР» – ІЩЕ ОДИН КРОК СУДОВОЇ РЕФОРМИ

З 1 листопада 2011 року набуває чинності Закон України «Про судовий збір» (далі – закон), який визначає правові засади справляння судового збору, об'єкти та розміри ставок, порядок сплати і звільнення від неї, пільги та повернення судового збору. Які ж основні зміни чекають на українців із прийняттям цього документа?

Почнемо з того, що відповідно до статті 1 закону судовий збір справляється за подання заяв, скарг до суду, а також за видачу судами документів і включається до складу судових витрат. Прикінцеві й перехідні положення закону виключають із низки нормативно-правових актів слова «державне мито чи неоплата витрат на інформаційно-технічне забезпечення розгляду справи» та замінюють їх словами «судовий збір».

Згідно з частиною 1 статті 4 закону розмір судового збору розраховуватимуть, виходячи з мінімальної заробітної плати, встановленої на 1 січня календарного року, в якому відповідна заява або скарга подається до суду. Нині розмір судових витрат прив'язаний до неоподаткованого мінімуму доходів громадян, що становить 17 гривень. Окрім цього, збільшуються мінімальні та максимальні межі судового збору.

Хоч як це прикро, Законом «Про судовий збір» скасовано пільги зі сплати державного мита для позивачів за позовами про захист авторського права, а також права на відкриття,

винахід, корисні моделі, промислові зразки, топографії інтегральних мікросхем, сорти рослин і раціоналізаторські пропозиції (з Декрету Кабінету Міністрів України «Про державне мито» вилучено пункт 2 частини першої статті 4). Крім цього, запроваджується збір при поданні до суду позовної заяви про захист прав на твори, винаходи та інші об'єкти права інтелектуальної власності; інших заяв, передбачених процесуальним законодавством; апеляційної й касаційної скарг тощо. З огляду на це захист прав інтелектуальної власності у разі їх порушення примусить авторів зазнати чималих витрат. Таким чином, скасувавши пільги для авторів та інших суб'єктів інтелектуальної власності, законодавець фактично порадював «піратів» у сфері авторського права й суміжних прав.

Закон містить норми, яких ще не було в чинному законодавстві. Зокрема, встановлено плату (судовий збір) за подання заяви про забезпечення доказів або позову, заяви про приєднання до апеляційної чи касаційної скарг на ухвалу суду та деякі інші заяви у цивільному й адміністративному процесах, що нині наразі є безкоштовним.

Новелою нового закону також стане норма про сплату збору за подання позовної заяви, що має одночасно майновий і немайновий характер, за ставками, встановленими для позовних заяв майнового та немайнового характеру. За подання

позовної заяви про розірвання шлюбу з одночасним поділом майна судовий збір справляється за розірвання шлюбу і за поділ майна (частина 3 статті 6 закону).

Водночас, враховуючи майновий стан сторони, суд може відстрочити, розстрочити сплату судового збору, зменшити його розмір або взагалі звільнити від його сплати.

Кошти від судового збору спрямовуватимуться на забезпечення здійснення правосуддя, зміцнення матеріально-технічної бази судів, включаючи створення і забезпечення функціонування Єдиної судової інформаційної системи, веб-порталу судової влади, комп'ютерних локальних мереж, сучасних систем фіксування судового процесу, придбання й обслуговування комп'ютерної та копіювально-розмножувальної техніки, впровадження електронного цифрового підпису та забезпечення здійснення правосуддя в цілому.

Світлана ФІЛОНЕНКО.

